

Ο ΑΝΔΡΙΑΣ ΜΙΛΩΝΟΣ ΤΟΥ ΚΡΟΤΩΝΙΑΤΟΥ

ΥΠΟ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ

Ἐν τῷ πρὸ μικροῦ ἐκδοθέντι τόμῳ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος 1939-1941 ἀνέφερον ἐν σελ. 101 τὰ κατὰ τὸν ἀνδριάντα τοῦ Μίλωνος τοῦ Κροτωνιάτου, πατοῦντος ἐπὶ δίσκου καὶ κρατοῦντος στερεῶς ἐν τῇ ἀριστερᾷ ῥόαν, εἶπον δὲ καὶ περὶ τῆς διδομένης ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ δὴ καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως ἐρμηνείας.

Εἶναι ἄξιον πολλῆς προσοχῆς ὅτι ἐν τῇ ἀρχαιολογικῇ συλλογῇ τοῦ κόμιτος Κλαυδίου FAINA ἐν Ὀρβιέτῳ, τῇ γνωστῇ ὑπὸ τὸ ὄνομα Museo Etrusco Faïna, περιγραφείσῃ δὲ ὑπὸ τοῦ D. CARDELLA ἐν τῷ ὁμωνύμῳ δημοσιεύματι Museo Etrusco Faïna, ὑπάρχει ὑπ' ἀριθ. 72 (CARDELLA σ. 71) ὑψίλαιμος ἀμφορέυς μελανόγραφος ἔχων τὴν παράστασιν δύο παλαιόντων ἀθλητῶν, ἀριστερὰ δὲ τοῦ ἐπόπιου μετὰ μακρᾶς ῥάβδου καὶ δεξιὰ ἐνός ἀθλητοῦ νικήσαντος, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν κλάδων καὶ τῶν ταινιῶν, φέροντος δὲ εἰς ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας ἀνὰ μίαν (;) ῥόαν (εἰκ. 1). Τὴν περιγραφὴν τῆς παραστάσεως τοῦ ἀμφορέως FAINA παραλαμβάνω ἐκ τοῦ σχετικοῦ περὶ τῆς μνημονεύσεως συλλογῆς τοῦ Ὀρβιέτου ἄρθρου τοῦ WERNER TECHNAU ἐν Röm. Mitteil. (53) 1938, 112 μετὰ τοῦ πίνακος 27. Τὸ ἀγγεῖον χρονολογεῖ ὁ συγγραφεὺς εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 5^{ου} αἰῶνος π.Χ. Ὁ φέρον τὰς ῥόας ἐστεμμένος καὶ κλαδοφορῶν νικητῆς ἐν πάλῃ ἀθλητῆς τῆς ἀγγειογραφίας FAINA δὲν εἶναι, προφανῶς, πιθανὸν ὅτι δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς ἱερεὺς τῆς Ἥρας κατὰ τὴν ὑπὸ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως δοθεῖσαν λογίαν ἐρμηνείαν προκειμένου περὶ τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Μίλωνος. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ παρουσία τῆς ῥόας εἰς διπλοῦν δηλ. εἰς ἀμφοτέρας τὰς χεῖρας τοῦ νικητοῦ παλαιστοῦ, σκοπεῖ ἀναμφισβητήτως, ὅπως ἐξάρα ἔτι μᾶλλον τὴν σημασίαν τοῦ χθονίου συμβόλου διὰ τὴν ἐπιτευχθεῖσαν νίκην (εἰκ. 2).

Εἶναι δὲ ζήτημα ἂν ἡ διπλῆ αὕτη ῥόα εἶναι ἐνταῦθα ἀπλῶς καὶ μόνον χθόνιον σύμβολον πρὸς χαρακτηρισμὸν τοῦ προσώπου τοῦ φέροντος αὐτὴν ἢ μήπως ὑποκρύπτεται ἐν τῷ συμβόλῳ εὐρυτέρα ἔννοια ἐπεκταθεῖσα ἐκ τῆς χθονίας φύσεως.

Ἡ ῥόα εἶναι κατ' ἐξοχὴν σύμβολον τῆς Γῆς, ἐρμηνεύεται δὲ, κατὰ κανόνα, ὡς παριστῶν τὴν γονιμότητα καὶ εὐφορίαν καὶ τὴν καθ' ὅλου εὐημερίαν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων καὶ παντὸς ἐπὶ γῆς ζώου ἢ φυτοῦ. Τοιαύτη δὲ ἦτο καὶ εἶναι μέχρι σήμερον ἐν Ἑλλάδι ἢ ἀντίληψις.

Ἄλλ' ἢ πανδώτειρα καὶ παμμήτειρα Γαῖα εἶναι κατὰ τι ἀπόσπασμα (ἀρ. 36) τοῦ Σόλωνος: μήτηρ μεγίστη δαιμόνων Ὀλυμπίων, εἶναι εὐρύτερονος, πελώρη καὶ ἰϋθέμεθλος (Ὅμηρ. ὕμν. εἰς Γῆν μητέρα πάντων, 30,1) κ.ά. πολλὰ τὰ ὁποῖα δεικνύουσι ὄμμαλέαν καὶ κραταιὰν κατασκευὴν καὶ Γιγάντειον φύσιν καὶ δύναμιν, διὸ καὶ εἶναι μήτηρ τῶν ἰσχυροτάτων Γιγάντων καὶ τῶν Τιτάνων, (PRELLER-ROBERT Griech.

Mythol. I 39. 634-637). Ἐν περιπτώσει σεισμῶν γίνεται ἐπίκλησις εἰς αὐτὴν καὶ τὸν Ποσειδῶνα, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Φιλόστρατος ἐν τῷ βίῳ Ἀπολλωνίου VI σ. 129 (PRELLER-

Εἰκ. 1. Ἀμφορέυς Συλλογῆς Faïna.

Εἰκ. 2. Λεπτομέρεια εἰκ. 1.

ROBERT αὐτ. 637 σημ. 1 καὶ 586 σημ. 1. DIETERICH Mutter Erde 37 ἔ. 61).

Πάντα ταῦτα δεικνύουσι τὸ ἀπέραντον κράτος, τὴν δύναμιν τῆς Γῆς, εἰς ἐπίρρωσιν δὲ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης, πρὸς ἄλλοις, ἔρχεται καὶ ὁ μῦθος τοῦ Λίβυος Γίγαντος παλαιστοῦ Ἀνταίου, ὁ ὁποῖος καταβαλλόμενος καὶ ψαύων τὴν Γῆν ἤντλει νέαν δύναμιν παρὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ (ROSCHER Lex. I 1,362 ἔε. (OERTEL), παρὰ τῷ ὁποίῳ καὶ πᾶσαι αἱ ἀρχαῖαι περὶ τοῦ Ἀνταίου πηγαί).

Ὁ Μίλων ὁ Κροτωνιάτης, ὁ πλείστας νικήσας νίκας κατὰ τοὺς Πανελληνίους ἀγῶνας καὶ ὕμνηθεις ὑπὸ τοῦ Σιμωνίδου (DIEHL Anth. Lyr. V, ἀρ. 153 — Anth. Plan. 156), ἤκμασε κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 6ου καὶ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 5ου π. Χ. αἰῶνος. Ἡ νίκη τῶν Κροτωνιατῶν, τῶν ὁποίων ἡγέτης, φέρων τὴν λεοντῆν

καὶ τὸ ῥόπαλον τοῦ Ἡρακλέους, ἀναφέρεται ὁ Μίλων, κατὰ τῶν Συβαριτῶν καὶ ἡ καταστροφή τῆς Συβάρεως πίπτει περὶ τὸ ἔτος 510 π. Χ. (BELOCH Griech. Gesch. I 1,383· ἡ ἀνάμιξις τοῦ Μίλωνος μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ ΔΙΟΔΩΡΟΥ II, 9, 5 (DIELS Fragm. d. Vorsokrat.³ I, 32, ἀρ. 14), XII, 9, 10. ΤΖΕΤΖΟΥ Χιλιάδ. II, 530. Κατὰ τὸν ΚΡΑΥΣΕ Gymnastik I, 435, 8 ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἐγένετο κατ' Ὀλυμπιάδα 67, 4-68, 1 ἦτοι τῷ 509)8 π. Χ., πρβ. MODRZE ἐν RE XV, 1673, 18 ἐξ.

Ὁ OVERBECK SQ 484 σημειοῖ ὅτι χρόνος τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Μίλωνος ὑπὸ τοῦ ἐπίσης Κροτωνιάτου Δαμέου (ΠΑΥΣΑΝ. VI, 14, 5) εἶναι μεταξὺ τῶν Ὀλυμπιάδων 62 καὶ 70, ἦτοι ἀπὸ τοῦ 528 μέχρι τοῦ 496 π. Χ. Περὶ τοῦ Δαμέου τοῦ Κροτωνιάτου γλύπτου καὶ περὶ τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Μίλωνος οὐδὲν λέγει ὁ BRUNN Gesch. d. gr. Künstler, μνημονεύων αὐτ. σελ. 275. 276. 277 καὶ 300 μόνον τοῦ ὁμωνύμου τούτου Ἀρκάδος γλύπτου.

Ὁ Μίλων ἐνίκησε τὴν πρώτην Ὀλυμπιακὴν καὶ τὴν πρώτην Πυθικὴν νίκην αὐτοῦ ἔτι παῖς ὢν. Ὁ ΣΒΕΤΟΣ ΙΟΥΛΙΟΣ ΑΦΡΙΚΑΝΟΣ, Ὀλυμπιάδ. ἀναγραφὴ 23 κέ., θέτει τὴν παιδικὴν νίκην τοῦ Μίλωνος εἰς τὴν 60^{ὴν} Ὀλυμπιάδα ἦτοι τῷ 536 (ἢ 540, ἐὰν ἦτο τὸ πρῶτον ἔτος τῆς Ὀλυμπιάδος ἀρχόμενον). Ἐκ τῆς παρὰ τῷ ΕΥΣΕΒΙῳ Χρον. I 202 σημειώσεως ἐξάγεται ὅτι ὁ Μίλων ἐνίκησέ τινα νίκην κατὰ τὴν 62^{αν} Ὀλυμπιάδα. Ὁ Ἰούλιος Ἀφρικανὸς θέτει τὰς μετὰ τὴν παιδικὴν νίκας τοῦ Μίλωνος εἰς τὰς Ὀλυμπιάδας 62 - 66. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀθλητικὴ δραστηριότης τοῦ περιφήμου παλαιστοῦ διήρκεσε περίπου τριάκοντα ἔτη (πρβ. MODRZE RE αὐτ.). Σημειωτέον ὅτι ὁ Μίλων φέρεται ὡς μαθητὴς τοῦ Πυθαγόρου ὡς καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Μυῖα (βλ. τὰς πηγὰς ἐν RE αὐτ. καὶ παρὰ ΛΕΟΝΑΡΔῳ, Ὀλυμπία 44).

Προκειμένου περὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ Δαμέου ποιηθέντος ἀνδριάντος τοῦ Μίλωνος ὁ REISCH Griech. Weihgeschenke 40 κέ., στηριζόμενος εἰς τὰς ἀρχαίας πηγὰς, συμπεραίνει ὅτι πρόκειται περὶ προηγμένου τινὸς τύπου κούρου μετὰ τὸ 600, σύμποδος καὶ ἔχοντος τὸν δεξιὸν τῶν βραχιόνων κεκαμμένον ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ τὴν χεῖρα μετὰ τοῦ ἀντίχειρος πρὸς τὰ ἄνω τεταμένου, τῶν δὲ ὑπολοίπων δακτύλων ὡσαύτως τεταμένων «κατὰ στοῖχον». Ἡ ἄλλη χεῖρ ἔφερε ῥόαν, περὶ τὴν κεφαλὴν ἦτο δεδεμένη ταινία, οἱ δὲ πόδες ἐπάτουν ἐπὶ δίσκου.

Ὁ ΣΟΥΙΔΑΣ παρέχει τὴν ἐξῆς εἴδησιν ἐν λ. Μίλων (ἐκδ. Ada Adler τόμ. III, 395. ἀριθ. 1066): Μίλων Κροτωνιάτης, ἐνίκησε παλαίων ἐξ Ὀλύμπια, ἐφεξῆς δὲ τῇ ζ' οὐκ ἴσχυσε καταπαλαῖσαι τὸν Μασίθεον, συμπολίτην αὐτοῦ ἰλικίᾳ καὶ νέον ὄντα καὶ οὐκ ἐθέλοντα ἐγγὺς ἴστασθαι. Ἰστάμενος δὲ ἐπ' ἀληλιμμένῳ τῷ δίσκῳ γέλωτα ἐποιεῖτο τοὺς ἐμπύπτοντάς τε καὶ ᾠθουμένους ἀπὸ τοῦ δίσκου. Περιεδεῖτο δὲ τῷ μετώπῳ χορδὴν καθάπερ ταινίαν ἢ στέφανον· κατέχων δὲ ἐντὸς χειλέων τὸ ἄσθμα καὶ ἐμπιπλάς αἵματος τὰς ἐν τῇ κεφαλῇ φλέβας διερρήγγυεν ἀπὸ τῆς ἰσχύος τῶν φλεβῶν τὴν χορδὴν καθάπερ πάπυρον. Καὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς τὸ μὲν εἰς τὸν ἀγκῶνα ἐκ τοῦ ὤμου παρ' αὐτὴν καθίει τὴν πλευράν, τὸ δὲ ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος ἔτεινεν ἐς εὐθὺ τῶν δακτύλων, τὸν μὲν ἀντίχειρα ἀντιστρέφων ἐς τὸ ἄνω, τῶν λοιπῶν δὲ ἀλλήλοις ἐπικειμένων κατὰ στοῖχον· τὸν ἐλάχιστον οὖν τῶν δακτύλων κάτω γινόμενον οὐκ ἀπεκίνησεν ἂν τις διαζόμενος. Ἀπέθανε δὲ οὗτος ἐπιτυχῶν ζύλῳ ξηρῷ σφίνας τοὺς δι-

ιστώντας αὐτό· ὁ δὲ ὑπὸ φρονήματος καθίσει τὰς χεῖρας ὡς διαρρήξων· ὀλισθαίνουσί τε δὴ οἱ σφῆνες κάκεινος ἐχόμενος ὑπὸ τοῦ ξύλου λύκων ἐγένετο εὖρημα· μάλιστα γὰρ τὸ θηρίον τοῦτο πολὺ καὶ ἄφθονον ἐν τῇ Κροτωνίᾳ χώρα νέμεται (πρβ. τὸν αὐτὸν Σουίδα ἐν λ. φρόνιμα).

Ἡ ἐρμηναία τοῦ ἀνδριάντος ἢ δοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Φιλοστράτου καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως, τὴν ὁποῖαν ἀνέφερον ἐν ΑΕ 1939-41, 101 κέ. συντόμως, εἶναι βεβαίως ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως χρήσιμος, ἀλλὰ καθ' ἑαυτὴν ἐξεζητημένη καὶ ἀπίθανος (βλ. GUTTMANN De olympionico. apud Philostrat. 7. MATZ De Philostrati in describendis imaginibus fide 33. HITZIG - BLÜMNER ὑπομνήματα εἰς Πausan. VI 14,5 Pausanias II 2 σ. 601. MODRZE RE αὐτ. σ. 1675). Διὸ γίνεται δεκτὸν ὅτι ὁ ἀνδριὰς τοῦ Μίλωνος ἔφερε τὰ νικητήρια σύμβολα τοῦ ἀθλητοῦ.

Εἶναι δὲ γνωστὸν ἐκ τοῦ ΠΛΙΝΙΟΥ NH 34,50 καὶ ἐκ τοῦ ΛΟΥΚΙΑΝΟΥ Ἀνάχαρσις 9, ὅτι τὸ «μῆλον» ἦτο ἐπινίκιον ἐπαθλον τῶν Πυθικῶν ἀγώνων.

ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ Ἀναχ. 9: Πυθοῖ δὲ μῆλα τῶν ἱερῶν τοῦ Θεοῦ.

PLINIUS NH. 34,59: Vicit eum (τὸν Μύρωνα) Pythagoras Reginus ex Italia pancratiaste Delphis posito; eodem vicit et Leontiscum; fecit et stadiodromon Astylon qui Olympiae ostenditur et Libyn puerum tenentem tabellam eodem loco et mala ferentem nudum.

Ἄν τὸ μῆλον τοῦτο ἐκ τῶν ἱερῶν δένδρων τοῦ θεοῦ ἦτο ῥόα ἢ κοινὸν μῆλον δὲν γνωρίζομεν. Εἶναι ὅμως πιθανὸν ὅτι πρόκειται περὶ ῥόας, ἐὰν ἀναλογισθῶμεν ὅτι ὁ Πύθιος Ἀπόλλων εἶναι θεὸς μαντικὸς-χθόνιος καὶ συνῆλθεν εἰς γάμον μετὰ χθονίων θεοτήτων τῆς τε Κορωνίδος, τῆς καθ' Ἡσίοδον Ἰάδος, καὶ τῆς Κυρήνης τῆς ἐν τῷ Πηλίῳ (KLINZ Ἱερὸς γάμος 88 μετὰ βιβλιογραφίας).

Ὁ ὑπὸ τοῦ Πλινίου ἀναφερόμενος Λίβυς εἶναι ὁ Μνασέας ὁ Κυρηναῖος (ΠΑΥΣΑΝ. VI, 13,7.18,1). Ὁ REISCH Griech. Weihgesch. 44 τὴν tabellam ἐρμηνεύει ὡς εἰκονικὸν πινάκιον. Ἡ SELLERS The elder Pliny's Chapters on History of Art εἰς τὸ μνημονευθὲν χωρίον τοῦ Πλινίου, ἀκολουθοῦσα τὸν URLICHS Görlitz. Verhandl. 330, νομίζει ὅτι ὁ puer tenens tabellam δύναται νὰ εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Πausanίου VI, 6,1 μνημονευόμενον παῖδα Ὀλυμπιονίκην Πρωτόλαον, ὡς πρὸς τὸ σχῆμα δὲ παραβάλλει μετὰ τοῦ REISCH τὸ ἐν Μονάχῳ ὑπ' ἀριθ. ἀγγεῖον (BENNDORF Griech. u. Siz. Vasenb. I IX. Πλείονα παρὰ HYDE Olymp. Vict. Mon. 182). Δὲν φαίνεται ὅμως πιθανὸν ὅτι αἱ μετὰ τὴν λ. Libyn λέξεις τοῦ Πλινίου ἀναφέρονται εἰς διάφορα ἀγάλματα, ἀλλ' εἶναι παράθεσις ἐρμηνευτικὴ τοῦ σχήματος τοῦ ἀγάλματος τοῦ Λίβυος, ὅστις ἔφερε καὶ tabellam καὶ mala, ἦτο δὲ καὶ nudus. Οὕτω δὲ καὶ ὁ BRUNN G. gr. K. 133-4. Ὁ HYDE ὅμως Olymp. Victor Mon. 181έ., ἀκολουθῶν τὸν STUART JONES διορθοῦντα τὸ χωρίον τοῦ Πλινίου διὰ τῆς προσθήκης τοῦ et καὶ γράφοντος ἀντὶ tabellam τὴν λ. flagellum, δεχομένου δὲ λάθος τοῦ Πλινίου ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ παῖδα διὰ τοῦ puerum ἀντὶ filium κατὰ τὸν FURTWÄNGLER (Jahrb. 1876, 509) παραδέχεται χωριστὰ ἀγάλματα, οὐχὶ ὁρθῶς.

Τὰ mala ταῦτα τοῦ Λίβυος, ἦτοι τοῦ Μνασέου τοῦ Κυρηναίου, εἶναι πιθανώτατον ὅτι εἶναι καρποὶ ῥοιᾶς, ἐνισχύομαι δὲ εἰς τὴν εἰκασίαν ταύτην ἀναμιμνησκόμενος τὴν

ἐπὶ Λακωνικοῦ ἀγγείου παράστασιν τῆς Κυρήνης (πρβλ. STUDNICZKA Kyrene καὶ τὴν ἄλλως γνωστὴν λατρείαν τῆς χθονίας Κυρήνης τῆς ἐν τῷ Πηλίῳ (KLINZ ἐνθ. ἀν.).

Ὅτι ὁμοίως ὁ δίσκος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπάτει ὁ ἀνδριάς τοῦ Μίλωνος, εἶναι σύμβολον τῆς ἀθλητικῆς φύσεως τούτου, ὅπως ἠγάσθη ὑπὸ τινων (Modrzejewski ἐνθ. ἀν.) εἶναι δύσκολον νὰ γίνῃ ἀποδεκτόν, διότι ὁ Μίλων δὲν ἦτο δισκοβόλος ἀλλὰ παλαιστῆς καὶ οὐχὶ ἀγωνιστῆς τοῦ πεντάθλου, ἐν ᾧ δίσκος εἶναι σύμβολον ὀρισμένης ἀθλητικῆς ειδικότητος καὶ οὐχὶ γενικῶς χαρακτηριστικὸν οἰουδήποτε ἀθλητοῦ.

Ὁ CHRISTIAN SCHERER *De Olympionicarum statu* (1885) σ. 23 κέ. νομίζει ὅτι ὁ Φιλόστρατος ἠκολούθησε τὸν Πausanias ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν συμβόλων τοῦ ἀγάλματος τοῦ Μίλωνος, ὅτι δὲ ὁ Pausanias ἔμαθεν ὅτι λέγει περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀθλητοῦ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀγάλματος ἢ παρὰ τινος ἐξηγητοῦ. Ὁ ΠΑΙΝΙΟΣ NH VII, 19 λέγει περὶ τοῦ Μίλωνος *malum tenenti nemo digitum corrigebat*. Ὁ ΑΙΔΙΑΝΟΣ ἀναφέρει τὴν δύναμιν ταύτην τοῦ Μίλωνος ἐν σχέσει πρὸς τὴν ῥοάν ἐν Ποικ. Ἱστορ. II, 24 καὶ Περὶ ζώων VI 55.

Ἐν μὲν τῇ Ποικ. Ἱστορίᾳ λέγεται: "Ἦδη τινὲς τὴν Μίλωνος τοῦ Κροτωνιάτου περιπερομένην ῥώμην ἐξέβαλον, τοιαῦτα περὶ αὐτοῦ λέγοντες, Μίλωνος τούτους τὴν ῥοιάν ἦν ἐν τῇ χειρὶ κατεῖχεν, οὐδεὶς τῶν ἀντιπάλων ἐξελεῖν ἐδύνατο· ἢ δὲ ἐρωμένη αὐτοῦ ῥάστα αὐτὴν ἐξίρει κλπ.

Ἐν δὲ τῷ Περὶ ζώων κεῖται: Αἱ λεπάδες, οὐκ ἂν αὐτὰς ἀποσπάσειας τῶν πετρῶν, οὐδὲ εἰ λάβοις δακτύλοις τοῖς τοῦ Μίλωνος, ὅσπερ οὖν ἐγκρατέστατα καὶ εὐλαβέστατα τὴν ῥοιάν κατεῖχεν, ὡς μὴ αὐτὴν ἀφελέσθαι τῶν ἀντιπάλων τινὰ τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ.

Διὰ ταῦτα δὲ ὁ Scherer ἠρμήνευσε τὸν δίσκον ὡς στρογγύλην βᾶσιν ἀρχαϊκοῦ ἀγάλματος, τύπου κούρου. Ἐρμηνεύει δὲ τὸ σχῆμα τῆς δεξιᾶς χειρὸς ὡς σχῆμα σεβίζοντος ἢ δεομένου ὡς καὶ ὁ Φιλόστρατος, νομίζει καὶ ἐνταῦθα ὅτι δὲν πρόκειται περὶ ῥοᾶς ἀλλὰ περὶ παρανοηθέντος ἀρβύλλου καὶ ἀναζητεῖ τὸν ἀγαλματικὸν τύπον ἐν τῷ ἀγάλματι τοῦ Φιλησίου Ἀπόλλωνος τοῦ Κανάχου, τοιοῦτοτρόπως δὲ κατασκευάζει Μίλιωνα τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀφαιρέτου ἀντιλήψεως.

Ὁ FRAZER *Pausanias IV, 140* διαφωνεῖ ὀρθῶς ὡς πρὸς τὴν ταύτισιν πρὸς τὸν Φιλήσιον Ἀπόλλωνα (HYDE *Olympic Victor Monuments and Greek Athletic Art* (1921), 107).

Σημειωτέον ὅτι ὁ HITZIG-BLÜMNER, *Pausanias II 2*, σ. 602 ἀναφέρει ἀνευρεθὲν ἐν Ὀλυμπίᾳ τεμάχιον στρογγύλης βᾶσεως σχετισθὲν ὑπὸ τοῦ ROEHL ἐν Arch. Ztg. XL 1882, 89 ἀρ. 429 πρὸς τὸν ἀνδριάντα τοῦ Μίλωνος (βλ. ΛΕΟΝΑΡΔΟΝ Ὀλυμπία 44 ἐ. σ. 3. 345 ἀρ. 20. *Olympia V* 264). Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ λίθου φέρει λείψανα ἐπιγραφῆς, ἢ ὁποῖα, ἐάν θεωρηθῇ ἀναφερομένη εἰς τὸν Μίλιωνα, θὰ ἠδύνατο νὰ συμπληρωθῇ ὡς ἐξῆς: |Μίλων Διοτρίμω ἀνέθεκεν..... Κατὰ τὸ μέσον τοῦ λίθου σφύζονται τὰ γράμματα..]αμ[.. συμπληρούμενα ἴσως διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ τεχνίτου Δαμέα. Ἄλλὰ τὸ ὅλον εἶναι ἀμφίβολον.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ «δίσκος» ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐπάτει ὁ ἀνδριάς τοῦ Μίλωνος, δὲν εἶναι ὁ ἀθλητικὸς δίσκος τῶν δισκοβόλων, ἀλλὰ στρογγύλον ἔλασμα «ἀθλημι-

μένον» κατὰ τὴν παρὰ Σουίδα καὶ Πausανία παράδοσιν, ἐφ' οὗ ἀγωνιζόμενος ἐπάτει ὁ Μίλων καὶ κατώρθωνε μῆτε νὰ ὀλισθήσῃ μῆτε νὰ κλονισθῇ. Ὁ δίσκος οὗτος ἦτο ἰδιορρυθμία τοῦ διασήμου παλαιστοῦ καὶ ἐσυμβόλιζε τὴν τεραστίαν αὐτοῦ δύναμιν, ὥστε νὰ παραμένῃ οὗτος ἀκλόνητος ἀντιμετωπίζων τελεσφόρως τὴν τε δύναμιν τοῦ ἀντιπάλου καὶ τὸ ἐκ τοῦ ὀλισθηροῦ δίσκου μειονέκτημα.

Ἡ παράστασις τοῦ ἀμφορέως Faïna εἶναι πολύτιμος διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς ῥόας ὡς ἀθλητικοῦ συμβόλου εἰς τὰς χεῖρας παλαιστοῦ νικήσαντος. Ἡ πάλη εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀθλημα τὸ ἀπαιτοῦν οὐχὶ μόνον τέχνην, ἀλλὰ καὶ δύναμιν πολλήν. Διὸ καὶ ὁ ΦΙΛΟΣΤΡΑΤΟΣ ἐν τῷ Γυμναστικῷ 11 ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἥλειοι «τὴν πάλην καρτεράν νενομίκασι καὶ ἀλεγεινὴν κατὰ τοὺς ποιητάς». Ὁ Θησεὺς λέγεται ὅτι πρῶτος εἰσήγαγε τὴν παλαιστικὴν τέχνην, «πρότερον δὲ ἐχρῶντο μεγέθει μόνον καὶ ῥώμῃ πρὸς τὰς πάλας» (ΠΑΥΣΑΝ. I, 39,3). Τοῦ δὲ Μίλωνος ἡ ἀσυνήθης ῥώμη πλείστων ἔτυχε παρὰ τῶν ἀρχαίων ἐγκωμίων.

Τοῦ Ἀνταίου ἡ ὑπερφυσικὴ, ἅτε ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Γῆς ἀνανεουμένη δύναμις, κατεβλήθη ὑπὸ τῆς τέχνης τοῦ Ἡρακλέους συνεργησάσης τῇ ῥώμῃ αὐτοῦ. Διδακτικὸς δὲ εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΥ ἐν Ἡθικοῖς σ. 680 d ὅτι ἡ πάλη εἶναι τὸ τεχνικώτατον καὶ πανουργότατον τῶν ἀθλημάτων.

Ὁ ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως Faïna γενειῶν παλαιστῆς ὁ φέρων τὰς δύο ῥόας ὡς νικητῆς εἶναι συνέχεια τῆς προηγουμένης ἐκεῖ παραστάσεως τῶν δύο παλαιόντων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μὲν εἰς εἶναι γενειῶν, ὁ δὲ ἄλλος ἀγένειος, διὰ δὲ τῆς ἐν συνεχείᾳ παραστάσεως αὐτοῦ ὁ ἀγγειογράφος θέλει νὰ δείξῃ τὴν ἔκβασιν τοῦ ἀγῶνος.

Ὁ ἀνδριᾶς τοῦ Μίλωνος πρέπει νὰ τεθῇ πιθανῶς εἰς τὸν χρόνον μεταξὺ τῆς 62^{ας} καὶ 66^{ης} Ὀλυμπιάδος ἧτοι εἰς τὰ ἔτη μεταξὺ 528 καὶ 512 π. Χ., κατὰ δὲ τὴν γνώμην τοῦ OVERBECK SQ 484, ὡς ἤδη εἶπον μεταξὺ τοῦ 528 καὶ 496 π. Χ. Ὁ χρόνος ἄρα τοῦ ἀνδριάντος καὶ τοῦ ἀμφορέως Faïna εἶναι περίπου ὁ αὐτός. Ἐν τῇ χρήσει δὲ τῆς ῥόας δὲν ἀποκλείεται ὅτι ὁ ἀγγειογράφος ὑπέστη ἐπίδρασιν ἐκ τοῦ ἀνδριάντος, ἀλλ' ἀσφαλῶς δὲν ἔδωκεν εἰς τὴν ῥόαν τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἔδιδεν ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ὁ νικητῆς παλαιστῆς τοῦ ἀμφορέως ἦτο ἱερεὺς τῆς Ἥρας. Παρὰ ταῦτα ὁ ἀγγειογράφος διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν σημασίαν τῆς ῥόας παρέστησε τὸν νικητὴν φέροντα δύο ῥόας, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἀρχαίων νὰ μεταχειρίζονται διπλᾶ τὰ σύμβολα πρὸς ἐπίρρωσιν τῆς ἐννοίας αὐτῶν (πρβ. ὅσα ἔγραψα ἐν BCH (70) 1946, 409). Ὡστε ὁ ἀγγειογράφος, εἴτε ὑπέστη ἐπίδρασιν ἐκ τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Μίλωνος εἴτε μὴ, ἄλλην εἶχεν ὑπ' ὄψει ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ σημασίαν τῆς ῥόας, τὴν ἐκ τοῦ χθονίου συμβόλου παρεκτεταμένην σημασίαν τῆς δυνάμεως, τῆς δαιμονικῆς ἰσχύος, τὴν ὁποίαν ἔχει ἡ κατ' ἐξοχὴν χθονία θεὰ Γῆ. Ἐκτὸς δὲ τοῦ μύθου τοῦ Ἀνταίου καὶ τῶν Τιτάνων καὶ τῶν Γιγάντων, οἵτινες εἶναι πανίσχυροι ὡς τέκνα τῆς Γῆς, ἡ ἀρχαία πίστις ἀπέδιδε καὶ εἰς τοὺς ἀφηρωϊζομένους, τοὺς νεκροὺς ὑπερφυσικὴν δύναμιν, ὅπως βλάπτωσι τοὺς ζῶντας. Τῆς δυνάμεως ταύτης μετελάμβανον οὗτοι εὐθύς ὡς ἀποθνήσκοντες καθίσταντο χθόνιοι καὶ τέκνα τῆς Γῆς καὶ, ὅπως λέγει ὁ ΗΣΥΧΙΟΣ ἐν λ. κρείττονας· τοὺς ἥρωας οὕτω λέγουσιν. Δοκοῦσι δὲ κακωτικοί τινες εἶναι, διὰ τοῦτο καὶ οἱ παριόντες τὰ ἥρφα σιγὴν ἔχουσι μὴ τι βλαβῶσι. Καὶ οἱ

θεοὶ δέ. Αἰσχύλος Αἰτναίαις (Ἀπόσπ. 10). Κρείττων δὲ εἶναι καὶ ὁ βελτίων καὶ ὁ ἰσχυρότερος. Καὶ ὁ ΑΘΗΝΑΙΟΣ XI, 4 σ. 461 λέγει: χαλεποὺς γὰρ καὶ πλήκτας τοὺς ἥρωας νομίζουσι. Ὁ ἥρωας δέ, κατὰ τὸν Ἡσύχιον ἐν λ., εἶναι ὁ δυνατός, ἰσχυρός, γενναῖος σεμνός. Ἡρώες ὅμως ἦσαν καὶ οἱ νεκροὶ ὡς ἰσχυροί, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἀφηρωῖσθαι σημαίνει ἀποθνήσκειν. Ἐκ τῆς χθονίας δὲ αὐτοῦ φύσεως καλεῖται καὶ ὁ ὄφις ἥρωας ποικίλος. Περὶ τῆς ἔτυμολογίας τοῦ ἥρωας - Ἡρα εἶπον ἐν ΑΕ 1939 - 41 σ. 100.

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ ΣΟΥΙΔΑ ἐν λ. ἱρία: οἱ τάφοι. φασὶ δὲ τινες κοινότερον μὲν πάντας τοὺς τάφους οὕτως ὀνομάζεσθαι, κατ' ἐξαιρέσειν δὲ τοὺς μὴ ἐν ὄψει φκοδομημένους. Ὀνομάσθαι δὲ παρὰ τὴν ἔραν. Ἐρα δὲ ἡ γῆ λέγει ὁ Σουίδας ἐν λ. Πρβ. τὴν ἔκδ. τῆς Ada Adler I², 402 ἀρ. 2887 καὶ 587, ἀρ. 512.

Περὶ τῶν ἠρώων - νεκρῶν βλ. J. HARRISON Prolegomena 325 κέε. Διὰ τὸ εἶναι δὲ κακωτικοὶ καὶ κρείττονες μειλίσσοι οἱ νεκροί.

Χαρακτηριστικὴ δὲ τῆς χθονίας ἐννοίας τῆς ῥόας εἶναι καὶ ἡ ἐπὶ λευκῆς ληκύθου τοῦ Βερολίνου ἀρ. 2680 παράστασις, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἰκονίζεται γυνὴ ἰσταμένη πρὸ στήλης καὶ φέρουσα ἐπὶ δίσκου, προτεινομένου διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρός, τέσσαρας μεγάλας ῥόας προσφερομένας εἰς τὸν Χάρωνα, ὁ ὁποῖος ἴσεται ἀπέναντι αὐτῆς ἐν τῷ πλοίῳ αὐτοῦ (FURTWÄNGLER Vasenkatalog II, σ. 765, ἀρ. 2680).

Εἰς τὰ ἤδη ἐν ΑΕ 1939 - 41 κατελεγμένα παραδείγματα ῥόας χθονίας δύνανται νὰ προστεθῶσι καὶ ἄλλα π.χ. Röm. Mitt. XI 1896, 183 πῆλινα ἐκ Conca, σ. 188 ἐκ τάφου τῆς Via Cristallini. Πηλίνη ῥόα ὡς κτέρισμα RM (46) 1931, 61. Ῥόα ἐν κέρατι, Ἀμαλθείας ἐπὶ σαρκοφάγου Ῥωμαϊκῆς RM (46) 1931 σ. 108. Τ. Ῥόα ἐκ τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἐσκυλίνου τῆς Ῥώμης RM (45) 1930, 126.

Ἐκ πάντων τούτων συνάγεται ὅτι ἡ ῥόα εἰς χεῖρας παλαιστῶν, ὅπως ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως Faïna καὶ ἐν τῇ περιπτώσει τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Μίλωνος, εἶναι σύμβολον ἐξαιρέτου δυνάμεως, ὑπαινισσόμενον τὴν δαιμονικὴν ἰσχὺν τῶν χθονίων, πρὸς τὴν ὁποίαν παραβάλλεται ἡ τῶν ἀθλητῶν παλαιστῶν.

Βεβαίως ἡ συμβολικὴ αὕτη παρεκτεταμένη ἐννοία τῆς ῥόας δὲν εἶναι εὐρύτερα, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ μνημειακὰ καὶ φιλολογικὰ μαρτύρια εἶναι, τοῦλάχιστον μέχρι τοῦδε, ἐλάχιστα. Ὅτι ὅμως ἡ ῥόα εἶναι ἐπινίκιον ἔπαθλον ἐν τῷ ἀνδριάντι τοῦ Μίλωνος, ὅπως εἰκάζει ὁ MODRZE RE ἐνθ. ἀν. 1675, στηριζόμενος εἰς τὴν περὶ τῶν Πυθίων καὶ τοῦ μῆλου ὡς ἐπάθλου μνημονευθεῖσαν παράδοσιν, δὲν φαίνεται πιθανόν, διότι ὁ ἀνδριάντος τοῦ Μίλωνος ἦτο ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἀνεφέρετο δὲ εὐλόγως εἰς Ὀλυμπιακὴν νίκην ἢ νίκας. Ἐν Ὀλυμπίᾳ δ' ὅμως δὲν ἦτο ἔπαθλον οὐδέποτε ἡ ῥόα. Πρὸς τούτοις καὶ ὁ ἐπὶ τοῦ ἀμφορέως Faïna νικητῆς παλαιστῆς θὰ ἔδει τότε νὰ εἶναι ἀποκλειστικῶς πυθιονίκης, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον δὲν φαίνεται πιθανόν. Πιθανώτερον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὑπόκειται ἐνταῦθα δημῶδης συμβολισμὸς τῆς ἐννοίας ὑπερμέτρου δυνάμεως, περιορισμένος τοπικῶς, ἐξαρθεὶς διὰ τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Μίλωνος καὶ τυχῶν χρήσεως καὶ παρὰ τῷ ἀγγειογράφῳ τοῦ ἀμφορέως Faïna, ἴσως κατὰ μίμησιν καὶ ἐπίδρασιν τοῦ ὀλίγον προηγηθέντος ἀνδριάντος, ἀλλὰ μετ' ἐπιτάσεως τοῦ συμβολισμοῦ διὰ διπλοῦ καρποῦ ῥοιᾶς.

Τὶς οἶδε μήπως εἶχε τὴν παρεκτεταμένην ταύτην σημασίαν ἡ ῥοὰ ἐν τῷ κύκλῳ τῶν Πυθαγορείων, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκε καὶ ὁ Μίλων καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Μυῖα, ἡ δὲ ἐξ αὐτῶν ἐπίδρασις περιορίζετο εἰς Ἰταλιωτικὰς τινὰς μόνον πόλεις. Ἐν τῷ αὐτῷ περιπτώσει καὶ ὁ ἀμφορεὺς Φαίνα, τοῦ ὁποῖου δὲν καθορίζεται ὁ τόπος τῆς κατασκευῆς, θὰ προέρχεται ἐκ παρομοίου περιβάλλοντος, ἢ, ὅπως εἶπον, θὰ τελῇ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἀνδριάντος.

Ἄλλὰ καὶ τοῦτο δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον ἢ πιθανόν, διότι πλὴν τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Λίβυος παιδός, τοῦ Μνασέου τοῦ Κυρηναίου, περὶ οὗ ἤδη ἀνωτέρω εἶπον, καὶ ἄλλος ἀνδριὰς Ὀλυμπιονίκου, τοῦ Θεογνήτου τοῦ Αἰγινήτου, παλαιστοῦ παιδός καὶ τούτου, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ VI, 9, 1 ὡς ἑξῆς: Θεογνήτην δὲ Αἰγινήτην πάλλης μὲν στέφανον λαβεῖν ὑπῆρξεν ἐν παισί, τὸν δὲ ἀνδριάντα οἱ Πτόλιχος ἐποίησεν Αἰγινήτης. — — — — Ἐφ' ὅτῳ ὁ Θεογνήτης πίτυος τῆς γ' ἡμέρου καὶ ῥοιάς φέρει καρπὸν, ἐμοὶ μὲν οὐχ οἶά τε ἶν' συμβαλέσθαι, τάχα δ' ἂν Αἰγινήταις τισὶν ἐπιχώριος ἐς αὐτὰ ἂν εἶη λόγος. (Ὁ SCHUBART, πιθανώτερον διὰ τὸ διπλοῦν ἂν, διώρθωσεν: ἐς αὐτὸν εἶη λόγος).

Ὁ παλαιὸς CHRISTIAN SCHERER ἐν De olympionicarum statuīs (1885) 26 σημ. 2 ἐνόμισεν ὅτι τὸ ἄγαλμα τοῦ Θεογνήτου ἔφερεν ἐν τῇ ἑτέρᾳ τῶν χειρῶν ἀρύβαλλον, τὸν ὁποῖον πλανηθεὶς ὁ Πausanias ἐξέλαβεν ὡς καρπὸν ῥοιάς, ἀλλ' ὀρθῶς ὁ REISCH Gr. Weihgesch. 43 ἀπέκρουσε τοῦτο.

Ὁ HITZIG καὶ ὁ BLÜMNER ἐν τῇ ἐκδ. τοῦ Πausanίου II 2, 577 ἀναφέρουσι τὸ εἰς τὸν ἀνδριάντα τοῦ Θεογνήτου σφζόμενον ἐπίγραμμα τοῦ Σιμωνίδου ἀρ. 149 (P. L. G. III 498 = DIEHL Anth. Lyr. V, ἀρ. 111 = TH. BERGK Die griech. Liederdichter σ. 205 ἀρ. 201, Anthol. Planudea 2.

Ὁ ΠΙΝΔΑΡΟΣ Πυθιον. VIII, 35 ἀναφέρει τὸν Θεογνήτον ὡς θεῖον τοῦ Ἀριστομένους τοῦ Αἰγινήτου παλαιστοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον εἶναι ἀφιερωμένος ὁ Πινδαρικός ὕμνος ἐπὶ τῇ Πυθικῇ νίκῃ. Κατὰ τὸν ROBERT Hermes (35) 1900, 165 ὁ Θεογνήτης ἐνίκησε τῷ 476, ὁ δὲ Ἀριστομένης τῷ 446. HYDE Ol. Vict. Mon. 1656. Ὁ URLICHS Arch. Anal. 9 REISCH ἐνθ' ἀν. 44) στηριζόμενος εἰς τὸ μνημονευθὲν ἀνωτέρω ἐνταῦθα χωρίον τοῦ Λουκιανοῦ, Ἀνάχαρσ. 9 θεωρεῖ τὸν puerum... mala ferentem ὡς Πυθιονίκη. Ἄλλ' εἶπομεν ἤδη ὅτι οὗτος εἶναι ὁ Λίβυς, ὁ νικήσας ἐν Ὀλυμπίᾳ.

Ὡστε οὐχὶ ἐκ τοῦ τόπου, δηλ. τῶν Δελφῶν, ὀφείλομεν νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἐρμηνείαν, ἀλλ' ἐκ τῆς συμβολικῆς σημασίας τῆς ῥοᾶς, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἀπλῶς πυθικὴ ἀλλ' εὐρυτέρα, ὡς ὑποδεικνύει καὶ ὁ ἀνδριὰς τοῦ Θεογνήτου.

Ἡ σύνδεσις τῶν καρπῶν τῆς πίτυος καὶ τῆς ῥοιάς ἐν τῷ ἀνδριάντι τούτῳ ὀφείλει πιθανώτατα νὰ ἐρμηνευθῇ ἐκ συγγενοῦς σημασίας τῶν συμβόλων. Ἡ πίτυς ἡ ἡμέρος εἶναι ἀσφαλῶς ἡ σημερινὴ κουκουναριά, τῆς ὁποίας ὁ καρπός, ὁ κῶνος, εἶναι πλήρης σπερμάτων, κατὰ τοῦτο δὲ ὁμοιάζει προφανῶς πρὸς τὸν σπερματοβριθῆ καρπὸν τῆς ῥοιάς.

Ἡ πίτυς εἶναι συμβολικὸν δένδρον τοῦ Ἄττιος, τῆς Δήμητρος, τοῦ Διονύσου, τοῦ ὁποῖου ὁ θύρσος κατέληγεν ἄνω εἰς κῶνον πίτυος, τῆς Κυβέλης, τοῦ Μηνός, τοῦ Μίθρα, τοῦ Ὀσίριδος, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τοῦ Μελικέρτου, τοῦ Πανός, ὅστις ἐν

ἐπιγράμματι τοῦ Κριναγόρου (Anthol. Palat. VI, 253,3) καλεῖται πιτύστεπτος, ἔχει δὲ φίλην τὴν Πίτυν, κλπ., τοῦ Ποσειδῶνος κλπ. (GRUPPE Griech. Mythol. II Sachregister ἐν λ. Fichte, σ. 1903, καὶ Rinie σ. 1912). Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι κατὰ τὰ ἐν Ἀθήναις Θεσμοφόρια, τὰ ἄλλως καὶ Ἀρρητοφόρια καλούμενα, πλὴν ἄλλων ἐρρίπτοντο εἰς τὰ μέγαρα, τὰ βάραθρα τῆς Δήμητρος καὶ κλάδοι πίτυος διὰ τὴν γονιμότητα τοῦ δένδρου (πρβ. HARRISON Prolegomena 138. FARNELL Cults of the Gr. States III 91). Περὶ τῶν κλάδων τῆς πίτυος τῶν ὀπιτομένων κατὰ τὰ Θεσμοφόρια εἰς τὰ μέγαρα μαρτυρεῖ τὸ εἰς τοὺς Ἑταιρικοὺς διαλόγους II, 1 τοῦ Λουκιανοῦ ἀρχαῖον σχόλιον, περὶ τοῦ ὁποῦ ἐπραγματεύθη ὁ E. RÖHDE Rhein. Mus. (30) 1870, 548 κέ. καὶ ΣΤΕΦΑΝΟΣ ὁ Βυζάντιος ἐν λ. Μίλητος (PRELLER-ROBERT Griech. Myth. I 779 έ. πρβ. αὐτ. σ. 740-715. 797,3). Ἡ σχετικὴ φράσις τοῦ ἀρχαίου εἰς Λουκιανὸν σχολίου λέγει ὁδητῶς: λαμβάνουσι δὲ κώνου θαλλοὺς διὰ τὸ πολύγονον τοῦ φυτοῦ, ἔνθα μᾶλλον τονιστέον πολυγόνον. Πρβ. καὶ L. DEUBNER Att. Feste 40 έ.—GJERSTAD Archiv f. R. W. (27) 1929, 197.212. καὶ L. ZIEHEN ἐν RE Suppl. VII, 44, 59 έ.

Κλάδοι πίτυος ἦσαν ἐν χρήσει λατρευτικῇ ἐν τοῖς Ἀρρητοφορίοις (DEUBNER 10), ἐν τοῖς Σκίροις (DEUBNER 44) καὶ ἐν τοῖς Θεσμοφορίοις (DEUBNER 44. 46.)

Πάντα ταῦτα δεικνύουσιν ὅτι ἡ κώνος ἢ πίτυς διὰ τὴν πολυγονίαν τοῦ καρποῦ αὐτῆς ἦτο σύμβολον γθόνιον, ἀνήκον εἰς θεότητος τῆς γονιμότητος καὶ εὐφορίας, σύμβολον ἄρα συγγενέστατον πρὸς τὴν ῥόαν καὶ τὴν διὰ ταύτης ἐκφραζομένην ἔννοιαν τῆς γονιμότητος καὶ τῆς παρεκτεταμένης σημασίας τῆς δυνάμεως. Ὡστε ἀμφότερα τὰ ἐν τῷ ἀνδριάντι τοῦ Θεογνήτου τοῦ παλαιστοῦ παιδὸς ἀπαντῶντα σύμβολα εἶναι, προφανῶς, ταυτόσημα καὶ δηλοῦσι τὴν «δαιμονικὴν» ῥώμην τοῦ ἀθλητοῦ. Περὶ τῆς πίτυος — πεύκης (*Pinus pinea* L.) βλ. V. HEHN Kulturpflanzen u. Haustiere⁸ (1911), 301-7.

Περὶ τῆς ῥόας προκειμένου εἶναι ἄξιον προσοχῆς ὅτι ὁ ΝΙΚΑΝΑΡΟΣ Ἀλεξίφ. 490 έ. ἀναφέρει Κρητικὰς καὶ Αἰγινητικὰς ῥοιάς ἢ ῥόας ἐχούσας «κάρρη φοίνια» ἦτοι ἐρυθροὺς κόκκους. Ἐλέγετο δὲ ἡ ῥόα Λατινιστὶ *malum punicum* ἢ *m. granatum* ἢ καὶ ἀπλῶς *malum*. Ἐν τῷ Corpus glossar. latin. III, 264 ἡ ῥοιά μεταφράζεται *malum granatum*. Ἐλέγετο δὲ καὶ *malum puniceum*, μῆλον φοινικοῦν. Ὁ STEIER, γράφων τὸ ἄρθρον *m. punicum* ἐν RE² XIV (1928) σ. 928-942, φρονεῖ ὅτι ἴσως διὰ τὸ ἐρυθρὸν χροῶμα ἐπεκράτησε τὸ ὄνομα *m. punicum*. Ἐν τούτοις ὁ ΠΛΙΝΙΟΣ N. H. XIII, 112 γράφει: *sed circa Carthaginem Punicum malum cognomine sibi vindicat; aliqui granatum appellant.* Ὅπως δὲ ἀνέφερον ἐν τῇ ΑΕ 1939-41, 101 ἡ ἱστορία τῆς ῥοιάς ἀνάγει τὴν προέλευσιν αὐτῆς εἰς τὴν μέσην Ἀνατολὴν κατὰ τὰς μαρτυρίας τῆς Π. Διαθήκης ἦτοι περὶ τὴν Φοινίκην. Διὰ τοῦτο φαίνεται πιθανώτερον ὅτι ἡ Λατινικὴ ὀνομασία *m. punicum* μᾶλλον εἰς τὸν τόπον παρὰ εἰς τὸ χροῶμα ὀφείλει νὰ ἀναχθῇ, ὅπως καὶ ὁ Πλίνιος ὑποδεικνύει.

Εἰς ἐπίρρωσιν τῆς νίας ταύτης ἐρμηνείας τῆς ῥόας ἔρχεται καὶ νέον ἐκ τῆς μελανομόρφου ἀγγειογραφίας τεκμήριον, εἶναι δὲ ἀξία πολλῆς προσοχῆς ἡ ἐπὶ ἀμφορέως τοῦ Βρεττανικοῦ Μουσείου, τοῦ εἶδους τῶν μελανομόρφων ἐξεζητημένων (*affectirt, affected*) λεγομένων ἀγγείων, παράστασις, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐμφανίζεται ἠλικιωμένος

γενειῶν ἀνὴρ προσφέρων εἰς ἀναχωροῦντα δπλίτην ῥόαν. Τὸ ἀγγεῖον περιγράφεται λεπτομερῶς ὑπὸ τοῦ H. B. WALTERS ἐν τῷ Br. Mus. Catalogue of Vases B 152, ἀπεικονίζεται δὲ πολὺ συνοπτικῶς ἐν CVA Great Britain 3 III He πίν. 25, 3 α - β. Πρβ. G. KARO ἐν JHS XL 1899 σ. 161 ἀρ. 23. WALTERS Ancient Pottery I πίν. 29 (μόνον ἢ μία ὄψις). Κατ' εὐκρινῆ ἰχνογραφίαν ἀπεικονίζονται ἀμφοτέρων τῶν πλευρῶν τοῦ ἀμφορέως αἱ παραστάσεις παρὰ MICALI Storia degli antichi popoli Italiani, III σ. 129 - 31, Monumenti πίν. 75. 76. Κατὰ τὸν πίνακα ὑπ' ἀρ. 75 τοῦ Micali ἐγένετο καὶ ἡ ἐνταῦθα ἀπεικόνισις (εἰκ. 3).

Τὸ θέμα ἀμφοτέρων τῶν παραστάσεων εἶναι ἡ ἀναχώρησις δπλίτου ἀποχαιρετίζοντος τοὺς παραμένοντας διὰ κινήσεως, συνήθους καὶ σήμερον, τῆς δεξιᾶς χειρὸς.

Εἰκ. 3. Μελανόμορφος ἀμφορέυς τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου.

Ἐν τῇ ὀπισθίᾳ παραστάσει, ἣτις εἶναι σχεδὸν ταυτόσημος πρὸς τὴν προσθίαν, ἐλλείπει ἡ προσφερομένη εἰς τὸν δπλίτην ῥόα. Ὁ WALTERS ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ ἀγγείου φρονεῖ ὅτι ἡ ἀποχαιρετιστήριος κίνησις τῆς δ. χειρὸς τοῦ δπλίτου σημαίνει ἀποποίηση τῆς ῥόας (holding out right hand as if declining it). Ἄλλὰ νομίζω ὅτι ἡ κίνησις τῆς δεξιᾶς τοῦ δπλίτου εἶναι προφανῶς ἀποχαιρετιστήριος, ὅπως καὶ σήμερον, διότι ἡ αὐτὴ χειρονομία παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλα πρόσωπα τῆς παραστάσεως, χωρὶς νὰ προσφέρηται εἰς αὐτὰ καρπὸς ῥοιάς, εἶναι δὲ καὶ εἰς ταῦτα τοῦ αὐτοῦ πράγματος δηλωτικὴ, ἐφ' ὅσον ἡ ὅλη σκηνὴ εἶναι σκηνὴ ἀποχωρισμοῦ καὶ ἀποχαιρετισμοῦ. Ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἀποποιήσεως καὶ ἀρνήσεως ἀποδοχῆς τῆς ῥόας, ἡ παλάμη θὰ ἦτο ὅλη ἐστραμμένη πρὸς τὸ ἀποκρουόμενον πρᾶγμα καὶ οὐχὶ ἀντωπὴ πρὸς τὸν θεατὴν. Εἰς τοῦτο ἴσως παρεσύρθη ὁ Walters παρατηρήσας ὅτι ἐν τῇ ἀντιστοίχῳ ὀπισθίᾳ παραστάσει τοῦ ἀμφορέως δὲν προσφέρεται ῥόα εἰς τὸν ἀναχωροῦντα δπλίτην.

Εἰκάζω ὅτι καὶ ἐν τῇ περὶ ἧς ὁ λόγος ἀγγειογραφία ἡ σημασία τῆς ῥόας εἶναι ἡ τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς δυνάμεως. Ἡ ῥόα κεῖται ἐνταῦθα ἀντὶ τῆς φράσεως «Καλὴν

Τύχην καὶ καλὴν δύναμιν», εὐχομένης εἰς τὸν εἰς ἐκστρατείαν ἐξερχόμενον ὀπλίτην εὐτυχῆ ἔκβασιν τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὸν πόλεμον, διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ φαντασθῶμεν ὅτι ὁ γέρον, πατὴρ ἴσως τοῦ ὀπλίτου, ὑποσημαίνει εἰς αὐτὸν διὰ τῆς ῥόας τὸν θάνατον καὶ τὸ «μόρσιμον ἡμαρ», ὅπως φρονεῖ ὁ MICALI ἐκλαμβάνων τὴν ῥόαν ὡς «un balsamario a palla» (ἀρύβαλλον) προσφερόμενον εἰς τὸν ὀπλίτην ὡς σύμβολον del premio eterno destinatogli dai fati! Εἶναι ὡσαύτως ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ ὀπλίτου ὑπάρχει ἐν ἐκτύπῳ ἀναγλύφῳ ὡς «ἐπίσημον» αὐτῆς ὄφιν, ὁ ὁποῖος εἶναι πιθανώτατα ὁ οἰκουρὸς τοῦ ὀπλίτου δαίμων, φύλαξ αὐτοῦ καὶ κακοῦ ἀποτρόπαιος. Ὁ E. KÜSTER Die Schlange in der griech. Kunst u. Religion 50.113.130 εὐστοχώτατα διέλαβε περὶ τοῦ ὄφεως ὡς ἐπισήμου ἀσπίδων ἀπὸ τοῦ 6^{ου} π. Χ. αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς καὶ ἠρμήνευσε τὴν ἀποτρόπαιον τούτου σημασίαν ὡς καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ κατὰ τοῦ κακοῦ βλέμματος καὶ τῆς βασκανίας, ὅπερ μάλιστα ἐπὶ τῶν ἀσπίδων τῶν εἰς πόλεμον ἐξερχομένων εἶναι ἐπικαιρότατον (KÜSTER αὐτ. ἰδίᾳ ἐν σ. 112 ἐ. σημ. 7).

Ὑπὸ τοῦ BENNDORF-NIEMANN ἐν Das Heroon von Gjölbaschi - Trysa σ. 221 πίν. XXIX, 4 ἀπεικονίζεται ἡ μακρὰ πλευρὰ σαρκοφάγου, ἔνθα ὑπὸ τὴν κλίνην ὑπάρχει πλατεῖα τετραγώνος ἔξαρσις, ἴση κατὰ τὸ ὕψος πρὸς τὸν γειτνιαζόντα σκύμπουν καὶ ἐνθυμίζουσα τοὺς ἐν τῇ σημερινῇ Ἀνατολῇ συνήθεις «σοφραδες» (Ἀρχαῖα παραδείγματα παρὰ LOESCHKE Arch. Ztg 1884, 96, 8). Ἐπὶ τῆς χθαμαλῆς ταύτης τραπέζης διακρίνονται σταφυλαί, παραδείσια μήλα (;) (τὰ ἄλλως λεγόμενα Lycopersica ἢ περσικὰ μήλα, τὰ ἀνήκοντα εἰς τὴν οἰκογένειαν τῶν στρουθοειδῶν-solanacea) καὶ δύο ῥόαι. Ἐν τῷ αὐτῷ συγγράμματι σ. 222 πίν. XXIX, 11 πρὸς ἄλλοις εἰκονίζεται παῖς κατὰ κρόταφον φέρων ἐν τῇ κεκλεισμένῃ δεξιᾷ ῥόαν ἐστραμμένην πρὸς τὰ κάτω. Ἐν ἀμφοτέροις ταῖς περιπτώσεσι πρόκειται περὶ χθονίας ἀπλῶς ῥόας. Περὶ τοῦ μήλου ἐν τῇ κλασσικῇ ἀρχαιότητι ἔγραψεν ὁ BENJAMIN FOSTER The Symbolism of the Apple in Classical Antiquity, ἐν τῇ σειρᾷ τῶν Harvard Studies in Classical Philology X, σ. 39 κέ. (πρβ. AJA IV, σ. 539), ἀλλὰ τὸ βιβλίον δὲν ὑπάρχει ἐν Ἀθήναις.

[Κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ παρόντος ἀρθρου λαμβάνω γνῶσιν τῆς ἀρτι ἀφιχθείσης συνεχείας τοῦ μνημειώδους ἔργου τοῦ A. B. COOK Zeus III, 1.2, ἔνθα σ. 811 ἐ. γίνεται ἐκτενέστερος λόγος περὶ τῆς ῥόας καὶ δὴ καὶ τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Ὁ Cook γινώσκει συνοπτικῶς καὶ τὸ εὔρημα τοῦ Μπαλάνου ἐκ τοῦ σημειώματος τοῦ C. W. BLEGEN AJA (40) 1936, 145, ὀρθῶς δὲ χρησιμοποιοῖ τοῦτο πρὸς ἀπόκρουσιν τῆς γνώμης τοῦ Benndorf, προσάγων καὶ ἄλλα μνημεῖα σχετικὰ πρὸς τὴν ῥόαν καθ' ὅλου. Τὸν ἀνδριάντα τοῦ Μίλωνος ἀναφέρει ὁ Cook σ. 816 ἐ. συντόμως. Ἡ καὶ παρὰ τῷ Cook III 1050 εἰκ. 843 ἀπεικονιζομένη ἐρυθρόμορφος ἐκ Κορνέτου κύλιξ τοῦ Ὀλτου (Monum. d. Inst. X πίν. 23-24) δεικνύει τὴν Ἡβὴν καθημένην καὶ φέρουσαν ἐν μὲν τῇ ἐτέρᾳ τῶν χειρῶν ἄνθος, ἐν δὲ τῇ ἄλλῃ ῥόαν. Ἡ Ἡβὴ δὲν ἀναφέρεται ὡς χθονία, εἶναι δὲ θυγάτηρ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Διώνης καὶ προσωποποίησις τῆς νεανικῆς ὠραιότητος καὶ σφριγώσης ἀκμῆς. Ἐκ τούτου νομίζω ὅτι καὶ ἐπὶ τῇ εἰρημένῃ ἀγγειογραφίᾳ παρὰ τὸ ἄνθος ἡ ῥόα συμβολίζει τὴν νεανικὴν δύναμιν].

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ